

Modern Hukukta “Kıyas – Yorum İlişkisi”nin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Dr. Soner Duman

İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

sonerduman1@hotmail.com

Özet:

Bir kanun hükmünde yer alan normun yorumlanması kanun koyucunun iradesini anlama ve uygulama açısından son derece önemlidir. Kanun metinlerinin yorumlanmasının kendisine özgü prensipleri vardır. Kanun koyucunun iradesini keşfetme ve uygulama konusunda bir diğer önemli şey ise kanunun sınırlarını belirlemek, bir başka deyişle bir kanunda yer alan hükmün o kanunda yer almayan başka bir olaya da uygulanmaya elverişli olup olmadığını sorgulamaktır. Bu işlem kıyas olarak bilinmektedir. Hem modern hukuk hem de İslam hukuku kanunda yer alan hükmün anlaşılması ve uygulanmasında yorum ve kıyas yöntemlerini uygularlar. Bu makalede biz modern hukuktaki kıyas – yorum ilişkisini ele aldıktan sonra aynı konu hakkında modern hukukla İslam hukukunu karşılaştıracağız.

Anahtar Kelimeler: İctihad, kıyas, yorum, kanun koyucu, genişletici yorum.

Abstract:

“The Relationship between analogical reasoning and interpretation” in modern law according to the Islamic Jurisprudence

“Interpretation of a rule that exists in a law” is a very important process for understanding and applying the will of legislator. Interpretation has its own principles. Another important thing is to quest the “limits of law” that is to measure whether the rule in a law is appropriate to be applied in another event or not. This is known as “analogical reasoning” or “qiyas”. Both the modern law and Islamic law uses the two methods (interpretation and qiyas) to understand and apply the law. In this article we will demonstrate “the relationship between qiyas and interpretation in modern law” and then we will try to compare the modern law with the Islamic law about this subject.

Key Word: Ictihad, qiyas, interpretation, legislator, extensive interpretation.

I. Modern Hukukta Kıyas – Yorum İlişkisi

A. Yorum Ve Kıyas Kavramları

1. Yorum

Modern hukukta kıyas konusu, "kanun boşluğu" kavramıyla yakından alakalı olduğundan öncelikle kanun boşluğu kavramını inceleyip ardından kıyas konusunu ele alacağız.

[1] - Hukuk kuralları genel ve soyut nitelik taşıdıkları için, günlük hayatta rastlanabilecek bütün hukukî durum ve ilişkilere doğrudan doğruya uygulanacak hükümleri bulmak her zaman mümkün olmaz. Çünkü hukuk kuralları belli başlı konuları düzenleyerek bunlara ilişkin çözüm yollarını gösterir. Bu sebeple, hukuk kurallarını uygulayacak olan kimseler ve özellikle hâkimler bazen karşılaştıkları uyuşmazlıkları sona erdirebilmek için, mevcut kurallar içerisinde ya hiç hüküm bulamazlar ya da yorum yöntemlerine başvurmak ve onlardan yararlanmak suretiyle çözüm ararlar.¹

[2] - Bir hukuk kuralının somut bir olaya uygulanabilmesi için, kuralın tam ve kesin anlamının bilinmesine ihtiyaç vardır. Kuralın içeriği ve kapsamı bu anlama göre belirlenecek, buna göre de kuralla somut olay arasına mantıksal bağlantı kurulup kurulmayacağı; kurulabileceyse bunun ölçüsü, derecesi ve diğer ayrıntıları saptanabilecektir. İşte, bu amaçla yapılan zihinsel işleme, (hukuk kuralının tam ve kesin anlamını ortaya çıkarma eylemine) *yorum/tefsir* denilmektedir. Somut bir olaya uygulanabilir bir hukuk kuralının var olup olmadığı hukuk kuralının yorumlanması suretiyle saptanır.²

[3] - Kanunu yorumlarken hâkim onun hem lafız ve ibaresine bakacak hem de ruh ve maksadını araştıracaktır. Lafız ve ibareyi araştırırken hâkim dil kurallarını dikkate alır, gramer ve mantıkî tahlilleri yapar; eğer bir kelime hem halk dilinde mevcut hem de bir hukuk terimi ise hukuktaki manasını üstün tutar; eğer hukukta birkaç manaya gelen bir

¹ Akarslan-Çağdaş-Göven, **Hukuk Biliminin Temel Kavramları**, Kütahya, 1988, s. 88.

² Aybay, Rona-Aybay, Aydın, **Hukuka Giriş**, 159. (Hukuk Araştırmaları Vakfı, Aybay Yay. II. Baskı),

terim ise, ilgili olduğu konuda kanun koyucusunca hangisinin özellikle kastedilmiş olduğunu tespiti için çalışır.³

[4] - Kanundan, yorum veya geniş yorum yolu ile bir meseleye bir çözüm şekli bulunabilirdi müddetçe, boşluk bahis konusu olamaz; çünkü yorum yolu ile bir çözüm bulunmaktadır.⁴

[5] - Bir kanun boşluğu ile karşılaşan ve bunu kaide koyarak doldurması gereken hâkimin ilk başvuracağı imkân, kanunun benzer durumları düzenlemek için koyduğu fakat önündeki meseleyi kapsamına almayan bir hükümden öncelik (evleviyet) veya kıyas (örnekseme) yolu ile yararlanmaktır.⁵

2. Kıyas

[6] - Kıyas, kanunun belirli bir olaya ilişkin hükmünü, kanunda düzenlenmemiş benzer bir olaya uygulamayı ifade eder. Başka bir söyleyişle, bir kanun hükmünün veya bu hükümde saklı bulunan prensiplerin benzer bir hadiseye uygulanmasına kıyas denir.⁶

[7] - Kıyasa gidebilmek için;

[a] - Eldeki olaya lafzen veya ruhen uygulanabilir bir hükmün bulunmaması gereklidir.

[b] - Ayrıca örnekseme yoluyla uygulanacak hükme (norma) esas teşkil eden menfaatler durumu ile çözümü gereken hadise arasında benzerlik bulunması gerekir.

³ M. Tahir Taner, *Ceza Hukuku Umûmî Kısım*, s. 164.

⁴ Orhan Münir, Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş* (Hukuk Başlangıcı Dersleri), (Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966, III. Baskı) I-II, 236-237.

⁵ M. Kemal, Oğuzman, *Medenî Hukuk Dersleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 69. Oğuzman konu ile ilgili dipnotta şu önemli bilgileri vermektedir:

"Bir kanun boşluğunu doldurmak için kanunun başka bir hükmünden kıyasan yararlanma ile kanunun bir hükmünün anlamının tespitinde, benzer bir durumu düzenleyen başka bir kanun hükmünden kıyasan yararlanma ve kanunun bir maddesinin başka bir hükmün kıyasan uygulanmasını emrettiği hallerde yollama yapılan hükmün kıyasan uygulanması karıştırılmamalıdır".

⁶ Narmanlioğlu, Ünal, *"Kanunun Anlam Bakımından Uygulanması"*, Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce'ye Armağan, (İzmir, 2001, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını), s. 118.

[c] - Nihayet kıyasen tatbik edilmek istenilen norm'un istisnâ bir nitelik taşımaması da gerekir. Çünkü istisnâ hükümlerin geniş bir şekilde uygulanması geçerli değildir.⁷

[8] - Kanunda düzenlenmiş olaylarla düzenlenmemiş olaylar arasındaki farklar önemsizse, bu taktirde aynı neticeler meydana gelir. Görülüyor ki kıyas, öyle bir karşılaştırmayı, bir mukayeseyi, öyle bir tefekkür tarzını şart koşturmaktadır ki, bu tefekkür şekli, tek tek hayat olaylarının özellikle karakterini esas almaktadır. Yani kıyasta tek tek hayat olaylarının karakteri araştırılır ve aralarında benzerlik olup olmadığı tespit edilir.⁸

[9] - Bir normun kıyasen tatbiki, ancak şu düşüncenin ışığında meşrudur, haklıdır: "Vakıalar arasında benzerlikler, hukukî değerlendirme için ehemmiyeti haiz bulunan bütün hususlarda mevcut ve mevzuubahis olmalıdır".

Bu itibarla:

1) Kıyasta ilk önce kanunca düzenlenmemiş olayla kanun tarafından düzenlenmiş olay veya olayların birbiri ile mukayesesi gerekir.

2) Bu mukayese sonucunda, mukayese edilenler arasında bir ortaklığın var olduğu sonucuna ulaşılmalıdır.

3) Bunun ardından şu hususları ifade eden bir değer yargısına varmak gerekir:

a. Birbiriyle mukayese edilen olayların uyum içinde bulunduğu hususların, onlar için hukukî bakımdan esaslı mahiyette olması,

b. Yine birbiriyle mukayese edilen olayların birbirlerinden ayrıldıkları hususların, onlar için hukukî bakımdan esaslı mahiyette olmaması lazımdır.

⁷ Narmanlıoğlu, Ünal, *agm*, s. 118.

⁸ Çağıl, *age*, I-II, 234-235.

Birbirleriyle mukayese edilen olayların hukuken değerlendirilmesinde, yorumda olduğu gibi, kanunun gayesi ve ana düşüncesinden, bundan başka objektif-teleolojik kıstaslardan hareket edilir.⁹

B. YORUM – KIYAS İLİŞKİSİ

[10] - Modern hukukta kıyas ile yorum faaliyeti arasındaki ilişki konusunda hukukçular farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bir kısım yazarlar kıyasın bir yorum şekli olmadığı fikrinde iken, bir kısmının onun da bir tür yorum olduğunu savundukları ve "kıyas yolu ile yorum"dan bahsettikleri görülmektedir. Bu konuda görüşlerin şu noktalarda toplandığı görülmektedir:

1. Kıyas bir yorum türü değildir.

Kıyasın yorum şekli olmadığını, ondan tamamen farklı bir faaliyet olduğunu ileri süren yazarlar, kıyas yolu ile olmayan bir kaidenin yaratıldığını ileri sürmektedirler.

2. Kıyas anlamaya değil uygulamaya ilişkin bir etkinliktir.

Bir kısım yazarlar ise, kıyası bir kuralın anlamlandırılması değil, fakat uygulanması olarak kabul etmektedirler.

3. Kıyas bir yorum türüdür.

Kıyasın da bir yorum şekli olduğunu söyleyenler ve kıyas yolu ile yorumdan bahsedenler vardır. *Gripsini*, kıyas yolu ile yeni hüküm yaratmadığını, fakat zaten var olan kanunda gizli hükümlerin yalnızca ortaya çıkarıldığını, onun ayrı bir yorum türü olduğunu söylemektedir.

Tosun, bu farklı görüşler karşısında kendi tercihini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Kanaatimizce, kıyas halinde başka bir kaidenin genişletilmesi suretiyle

---

⁹ Çağıl, *age*, I-II, 237.

hükme bağlanmamış bir sahadaki olay veya muamelenin bu kaide içine sokulması bahis konusu olduğuna göre, ve ayrıca mâna itibarıyla en yakın, benzer kaidelerin bu şekilde genişletilmesi benzer olmayan kaidelerin kıyasen genişletilmesine imkan olmadığından, kıyas da bir tefsir nev'i olarak kabul edilmelidir. Bu durumda, kıyas ile bilhassa genişletici tefsirin birbirinden ayrılması mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikaten, kıyas ile genişletici tefsirin hududlarını tefrik ince bir meseledir. Genişletici tefsir halinde kanun vazının iradesine göre kelimelerin manalarının genişletildiği, kıyas halinde ise, kanun vazının iradesinin bile bulunmadığı söylenmiştir.¹⁰

Buna karşın Dönmezer – Erman bu konuda şunları söylemektedir:

Hukukta kıyas ve yorum kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir ve Ceza hukuku ile diğer hukuk dalları arasında kıyas bakımından fark bulunması, diğer hukuk dallarında kıyas yoluyla mevzuatın hükümlerini genişletmek imkanının hakim için tanınmasına karşı, ceza hukuku alanında bu imkanın bulunmayışı, yorum bakımından bir fark meydana getirmez.¹¹

[11] - Söz konusu hukukçular kıyas – yorum farkını şu şekilde ortaya koyarlar:

- Kıyas, kanun koyucunun öngörmediği bir kuralı, hakim belirlenmiş bir muhakeme tarzı ile icat etmesini ifade eder.
- Kıyas, hükmün konulmasına sevkeden sâiklerdeki benzerliğe dayanmak suretiyle, öngörülen bir kuralın kanun tarafından öngörülmemiş olmayan başka bir hale uygulanması demektir.
- Kıyas, kanunun manasını anlamak için değil, fakat boşluklarını doldurmak için yapılan bir genişletme işlemidir.
- Kıyas, hukuk ile kanun arasındaki boşluğu doldurmayı gerekti-

¹⁰ Tosun, Öztekin, "Ceza Hukukunda Tefsir ve Yanlış Tefsir", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXVIII, sayı 1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1962, s. 46.

¹¹ Dönmezer, Sulhi – Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku Genel Kısım*, I, 162. (Beta Yayıncılık, İstanbul, 1982, 10. Baskı)

ren fikrî bir faaliyettir.¹²

[12] - Burada kıyasın genel anlamda yorum faaliyeti ile sıkı bir benzerliği olduğu gibi bu yorum faaliyetlerinden özellikle “genişletici yorum” ile kıyas ilişkisi en çok karışıklığa sebep olan konuların başında gelmektedir.

Genişletici yorum ile kıyas arasındaki fark ise şu şekilde ortaya konmaktadır:

Genişletici yorum halinde söz konusu faaliyet, metin bakımından kanun koyucunun gerçek iradesini meydana çıkarmaktır. Bu itibarla genişletici yorum halinde hareket noktası da kanunun metnidir. Oysa kıyas halinde, yeni bir hukuk kuralı yaratılmaktadır. Genişletici yorum halinde, yorumcu kanun koyucunun iradesiyle bağlıdır; kıyas halinde ise kanun koyucunun açıklamadığı irade keşfedilmektedir; bu sebeple, genişletici yorum kanun koyucunun gerçek iradesine dayanır ve metinlere aykırı olamaz.¹³

Bir başka deyişle, "genişletici yorumda yasa koyucunun amacı izlenerek bir kuralın gerçek anlamı saptanır; örneksemede ise yine yasanın temel düşünce yapısı izlenerek, somut olayın öğelerine uyan ama aslında başka bir olayla ilgili bir kuralın örnek alınarak uygulanması söz konusudur. Bu ayırım özellikle ceza hukuku yönünden önemlidir. Çünkü ceza hukuku uygulamasında sanık aleyhine kıyasa başvurulamaz; buna karşılık genişletici yoruma cevaz vardır. Örnekseme yöntemi kamu hukuku alanında da (örneğin, usul hukukunda, idare hukukunda) geçerlidir".¹⁴

¹² Dönmezer-Erman, *age*, I, 163.

¹³ Dönmezer-Erman, *age*, I, 171-172.

¹⁴ Rona -Aydın Aybay, *age*, s. 165-167.

Çağıl (*age*, I-II, 242) kıyas ile genişletici yorum arasındaki ilişki konusunda ilgili dipnotta şunları söylemektedir:

“Geniş tefsir ile yani kanunun doğrudan doğruya tatbiki ile kıyasen tatbiki arasında vazih, keskin bir hudut çizmek, bittabi, mümkün değildir. Gerçi geniş tefsir ile kanunun kıyasen tatbiki arasındaki fark, nazarî olarak, tespit edilebilir: Geniş tefsir, ne de olsa, yine kanunun lafzî mealini, hiç olmazsa kan vâzının iradesini şu veya bu şekilde nazara alır. Buna mukabil kıyas, kanunun, bu hududun ötesindeki, hal ve hadiselere teşmilini ve bu suretle kanunun ihtiva etmediği hukukun geliştirilmesini tazammun eder. Fakat, tatbikatta geniş tefsir ile kıyas birbirine intikal edebilir, karışabilir”.

II. İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

A. YORUM VE KIYAS KAVRAMLARI

1. Yorum

[1] – İslam hukukçuları arasında, hiçbir olayın nassların kapsamı dışında kalmayacağını savunan, dolayısıyla kanun boşluğunun varlığını kabul etmeyen Zâhirîler ve yine Şevkânî gibi bu konuda aynı görüşü paylaşanlar bulunmakla birlikte, büyük çoğunluk nassların sınırlı, olayların ise sınırsız olduğunu ve mevcut boşlukların ictehad yoluyla doldurulacağı görüşündedir.¹⁵

Cessâs bu konuda şunları söylemektedir:

Meydana gelen her bir hadisede mutlaka Allah'ın; helal kılma, haram kılma, vacip kılma, ıskat etme türünden bir hükmü vardır. Buna karşın her hadise hakkında nas olmadığı da bilinmektedir. Çünkü naslar sayılı ve sınırlıdır, oysa kıyamete kadar meydana gelecek olayların bir sonu yoktur. Zaten yeni meydana gelen olaylara "hâdise" adının verilmesi, konu ile ilgili nas bulunmadığını gösterir. Çünkü hakkında nas olan olay, bilinen bir asıl olur. Yine sahabe her bir hâdise hakkında bir nassa dayanmamıştır. Şu halde her bir olay hakkında bir nas yoktur. Bize düşen gücümüz ölçüsünde olayın hükmünü delil ile bilmektir.¹⁶

Modern kodifikasyonda genellikle, kanun boşluğu denince bilinçsiz boşluklar hatıra gelmekte olduğu halde, İslam teşriinde “kanun boşluğu” tabiri kullanılabilirdiği takdirde, sadece, Şâriin bilerek düzenlemediği ve çözümünü ictehadı bıraktığı durumlar hatıra gelmelidir.¹⁷

[2] – İslamî literatürde “nassın tam ve kesin anlamını tespit etmek için uygulanan zihinsel işlem” için tefsir ilminde “tefsir ve tevil” kelimele-

¹⁵ İbrahim Kâfi, Dönmez, “İslam Hukukunda Müctehidin Nasslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hâkimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 4, s. 41.

¹⁶ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, **Usûlü's-Serahsî**, Beyrut (Dârü'l-ma'rife), 1997, II, 138.

¹⁷ Dönmez, *agm*, s. 41.

ri kullanılmış olmakla birlikte¹⁸ “İslâm hukuk metodolojisinde yorumu karşılayan en kapsamlı terim ictihaddır. İstinbât terimi de genel anlamıyla ictihadın/yorumun kapsamına giren bir terimdir. İctihaddan daha dar kapsamlı olmakla birlikte, kıyastan daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olan istinbât terimi, doğrudan lafızlardan çıkan anlam ve hükümleri değil, söyleyenin maksadı, anlamın gereği gibi ilkelerden çıkarılan hükümleri ifade eder. Daha sonra re’y (ictihâdu’r-re’y) terimi gelir ki bu, ictihadın bir türüdür. Yine yorum kapsamında ele alınabilecek terimlerden biri de istidlâl terimidir. İstidlâl delile nazar etmektir. Eserden müessire veya bilakis müessirden esere zihnin intikali olarak tanımlanır. Bir başka terim de kıyas terimidir ki, yorumlamada kullanılan bir mantık kuralı olarak değerlendirilebilir. Kıyas her zaman ictihada gereksinim duyar, ancak ictihadın tek yolu kıyas değildir.”¹⁹

[3]- Nassları yorumlayarak hüküm çıkarmak ve irade beyanında kullanılan sözleri yorumlayarak hukukî sonuçlara ulaşmak, kuşkusuz öncelikle söylenen cümleyi anlamaya bağlıdır. Bu da ancak cümlenin, öğeleri ve yapısı bakımından tahlil edilmesi ile mümkün olur. Bu itibarla usul bilginleri dil bahislerine önem vermişler ve usul eserlerinin neredeyse yarısına yakını dil bahislerine ayırmışlardır.²⁰ Bununla birlikte nasların yorumunda yalnızca lafız değil, şâriin maksatlarından hareket etmenin gerekliliği de İslam hukukçularının büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.

Tâhir b. Âşûr nassın yorumu konusunda mekâsıdın önemini ele alırken, önce müctehidlerin dini anlama konusundaki tasarruflarının beş noktada odaklandığını belirtir. Bu beş nokta şunlardır:

¹⁸ Bu kelimelerin sözlük ve terim anlamları ile birbirinden farklı yönleri için bkz. Muhammed Hüseyin, ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire (Mektebetü Vehbe), 2000, s. 11-18.

¹⁹ Muharrem Kılıç, *İslam Hukuk Metodolojisinde Nassların Literal Yorumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1999, s. 109.

²⁰ Osman Güman, *Nahiv – Usûl İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2006, s. 31.

- a. Şeriatın sözlerini ve bu sözlerin delaletlerini kavrama,
- b. Müctehidin hüküm vermede esas alacağı delile muarız bir durum olup olmadığını araştırması,
- c. Kıyas,
- d. Nasslarda hükmü yer almayan ve kıyas yolu ile de çözüme bağlanamayan meselelerde müctehidin hüküm vermesi,
- e. İletleri kavranamayan (taabbudî hükümler) konusundaki araştırmalar.²¹

Bu noktalardan dördüncüsünün mekâsıdı gerektirdiği herhangi bir açıklamaya gerek olmayacak kadar açıktır. Diğer dördünde mekâsıda duyulan ihtiyaç doğrudan “yorumda nassların ruh ve maksatlarını bilmenin önemi” ile ilgilidir.

Birinci icthad türünde kelimenin sözlük anlamdan şer’î anlama intikal edip etmediğini bilmek için, ikinci türde muarız bir delilin gerçekten tearuza elverişli olup olmadığını tespit için, üçüncü tür icthadda nassın hükmünü onunla benzer olan başka durumlara taşıyıp taşımamanın [nassın alanını genişletmenin] mümkün olup olmadığını tespit için, beşinci türde ise taabbüd alanının daraltılması için mekâsıdın bilinmesi son derece önem arz etmektedir.²²

İslam hukukçuları arasında şu konuda farklı görüşler söz konusudur: “Sözlük anlamı ve dinî kullanımdaki anlamı arasında fark olan bir sözcük nasslarda yer aldığında bu sözcüğün sözlük anlamı mı yoksa dinî terim anlamı mı esas alınmalıdır?”

Şâfî mezhebinin önde gelen fıkıhçılarından Zencânî (ö 656/1258) bu meselede Hanefilerle farklı düşündüklerini belirterek kendi görüşlerini

²¹ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Mekâsıdu’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, Ammân (Dâru’n-nefâis), 2001, s. 183-185.

²² Âşûr, *age*, s. 185-188.

şu şekilde ortaya koymaktadır:

Bir sözcüğün dilde bilinen bir anlamı ve şeriatta bilinen bir anlamı bulunduğunda, din [i nasslarda] bu sözcük mutlak olarak kullanıldığında - aksine bir delil bulunmadığı sürece- bu sözcüğün şer'î anlamı esas alınır, sözlükteki hakikî anlamı esas alınmaz. Bu durumda sözlük anlamı dinî terim anlamına göre bir tür mecaz gibi olur; çünkü konuşan kimse- nin maksadını anlamada hakikat anlamı mecaz anlamdan önce geldiği gibi, Allah'ın hitâbının maksadını anlama konusunda da dinî terim anlamı sözlük anlamından önceliklidir.²³

[4] – İslam hukukunda hükmü araştırılan meseleleri, nasslarda hükmü bulunup bulunmaması açısından iki gruba ayırabiliriz:

- a) Nasslarda hükmü yer alan olaylar [mansûs aleyh],
- b) Nasslarda hükmü yer almayan olaylar [meskût anh].

Dört sünnî fıkıh mezhebi genel anlamda bu iki kategoriyi kabul etmekle birlikte somut bir meselenin hangi kategoride yer aldığı konusunda farklı değerlendirmelere sıklıkla rastlanabilmektedir. Bir meselenin nasslarda yer alıp almadığını belirlemeye etki eden faktörleri şu şekilde belirtmek mümkündür:

- Kur'an'da yer alan bir âyetin yorumu.
- Sübûtu zannî bir hadisin ihticâca elverişli görülüp görülmemesi,
- İhticâca elverişli kabul edilen delâleti zannî bir hadisin yorumu.

Bir müctehid tarafından yorum yoluyla mansûs aleyh kategorisinde kabul edilen bir olayın hükmü başka müctehidin yorumu açısından meskût anh kategorisinde yer alabilmektedir. Bu durumda birinci müctehid açısından söz konusu olayın hükmü üzerinde ictihadda bulunmaya gerek yoktur;

²³ Ebü'l-Menâkıb Sehâbeddin Mahmûd b. Ahmed ez- Zencânî, **Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl** (nşr. Muhammed Edîb es-Sâlih), Beyrut (Müessesetü'r-risâle, h. 1398), s. 123

çünkü “mevrid-i nassta ictihada mesağ yoktur”²⁴.

[5] – Nassların ibarelerinde hükmü açık olarak yer almayan bir mesele ile karşılaşan müctehid açısından başvurulacak yolların başında yine lafzî delâletler yoluyla daha sonra da kıyas yoluyla meseleyi çözüme bağlamak gelmektedir.

Bu delaletler içinde evleviyet adı verilen delalet türünün konumu farklı değerlendirmelere sebep olmuştur. “Önceki usulcüler tarafından fahve’l-hitap, Cüveynî (ö. 478/1085) ile birlikte mefhumu’l-muvafaka olarak isimlendirilen delalet türü Hanefîlerdeki nassın delaleti veya delaletin delaleti şeklindeki delalet türüne karşılık gelir. Zahiriler istisna edilirse, sulcülerin büyük çoğunluğuna göre bu dalelet türü huccet olarak kabul edilir. Ancak, huccet kabul eden usulcüler arasında bu delalet türünün kıyas mı yoksa lafzî bir delalet mi olduğu tartışmalıdır. Basrî (ö. 436/1044) ve Fahreddin Râzî (. 606/1210) gibi kalamcı usulcülerden bazıları bunun kıyas olduğunu savunurken, Eş’arî, Mutezili, Şii usulcülerin çoğunluğu ve Hanefî usulcüler bunun lafzî bir delalet olduğunu kabul eder.”²⁵

Cessâs kimilerince “kıyas-ı celî” olarak ifade edilen nassın delâleti konusunda Hanefîlerin görüşünü şu şekilde dile getirir:

Onların "kıyas-ı celî" adını verdikleri şey bize göre kıyas değildir. Çünkü kıyas, hükmün ispatlanması için bir tür araştırma, düşünme ve incelemeyi gerekli kılar. Asıl ve fer'in hükümlerinin cem edilmesi, cem'i gerektiren mânâya (illete) istidlalden sonra olur. Oysa "kıyas-ı celî" dedikleri durumda bu yoktur. Çünkü burada mana nassın varid olması ile birlikte, nassın kapsamında olmayan konularda herhangi bir araştırma ve istidlale gerek olmaksızın akla gelmektedir. Hatta bunu kıyası bilmeyen, dahası bunu aklına bile getirmeyen sıradan bir insan bile akledebilmektedir. Şu da bunu göstermektedir: Kıyasın câiz olup olma-

²⁴ Burada “ictihad” sözcüğü ile dar anlamda ictihadın, yani nassların bulunmadığı konularda kıyas, istislâh, istishâb vb. yöntemleri kullanarak ictihad etmenin kastedildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

²⁵ Davut İltâş, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2006, s. 302.

dığında ihtilafa düşenler bu konuda ihtilafa düşmemiş, ittifak etmişlerdir. Onların ittifak ettikleri şeyin, bu ittifak edilen husus olması mümkün olmadığına göre nassın fahva'sından anlaşılan şeyin kıyas yoluyla sabit olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶

Lafzî delâletlerden sonra müctehidin başvurabileceği imkânların başında kıyas gelmektedir.

2. Kıyas

[6] –Kıyasın tanımı, hücciyeti, türleri ve kullanım sıklığı konusunda müslüman fakih ve müctehidler arasında farklı görüşlerin bulunduğu bilinmektedir. Bununla birlikte kıyasın genel olarak benimsenen tanımını şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

Fer'in, hükmün illetindeki birlik sebebiyle "asl"a ilhak edilmesi demektir. Kıyas kelimesinin en çok kullandığı anlam budur.²⁷

[7] – Müctehidler kıyasın geçerli olması için onda bazı şartların bulunmasının gerekli olduğunu söylemişlerdir. Burada modern hukuktaki şartlarla mukayese bâbında üç şarta yer vereceğiz:

[a] - Müslüman müctehidler nasslarda hükmü yer alan olaylarda kıyasa başvurulamayacağını genel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Şâfiî bu konuyu şu şekilde dile getirmektedir:

Kitap ve sünnette hüküm bulunduğu sürece başka herhangi bir şeye başvurulmaz. Fıkhî bilgilerin elde edilmesinde hiyerarşiye uymak zorunludur. Daha üst seviyede bir delil varken alt tabakadan ilim alınmaz.²⁸

Kıyas delillerin en zayıfıdır. Kıyasa ancak zorunlu hallerde başvurulur. Çünkü haber [nass] mevcut olduğunda kıyas yapmak helal olmaz. Nitekim yolculukta su

²⁶ Cessâs, Ahmedd b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Kuveyt, 1994, IV, 100.

²⁷ Zekiyyüddin, Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Ankara (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 1996, s. 179.

²⁸ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *İhtilafu Mâlik ve's-Şâfiî* (el-Ümm ile birlikte), Beyrut (Dârü'l-kütübü'l-ilmîye), 1993, VII, 452.

bulunmadığında teyemmüm temizlik yerine geçer, ancak su bulunduğunda temizlik yerine geçmez.²⁹

[b] – Bir hükmün kıyas yoluyla başka bir olaya verilebilmesi, ancak bu olayın hükümlerle ilgili olaya denk ve benzer olması halinde mümkündür. Bu şart gerçekleşmediği halde bir kıyas yapılırsa, bu kıyasa, “farklı iki olay arasında yapılmış kıyas” anlamına gelmek üzere “kıyas mea'l-fârik” denir.³⁰

[c] – Hanefî ve Şâfiî usulcüler genel kuraldan istisnâ niteliğindeki hükümlere kıyas yapılması konusunda genel bir yaklaşım olarak şunu benimserler:

Genel bir kuraldan istisna / tahsis edilen ve tahsisin manası akılla bilinmeyen hükümlere kıyas yapılamaz.

³¹ Bir kuraldan istisna edilen ve istisna edilme sebebi akılla kavranabilen hükümler. İstisna edilen ve geri kalanın arasında olup, istisna edilen kısma istisna edilme illeti bakımından örnek olanlar bunlara kıyas edilebilir.³²

Şu halde istisnâ bir hükme kıyas yapıp yapılmamasında temel belirleyici “hükmün akılla bilinebilen bir illetinin bulunup bulunmaması”dır.

[8] –Fıkıh usulünde illete yönelik üç tür icthad söz konusudur. Gazzâlî (ö. 505/1111) bu icthad türleri ile ilgili şunları söylemektedir:

İllet konusunda yapılacak içtihat: Ya tahkîkü'l-menât, ya tenkîhü'l-menât yahut da tahrîcü'l-menâtır.

1) Tahkîkü'l-menât:

Bunun caiz olduğu konusunda ümmet arasında görüş ayrılığı bulunduğunu bilmiyoruz. Bu icthadda;

²⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, Beyrut (Dârü'n-nefâis), 1999, s. 296,297.

³⁰ Şaban, *age*, s. 144.

³¹ Abdülaziz el-Buhârî, *age*, III, 447-448; Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut (müessesetü'r-risâle), 1997, II, 338.

³² Abdülaziz el-Buhârî, *age*, III, 447-448; Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut (müessesetü'r-risâle), 1997, II, 338.

hükmün dayanağı (illeti) nas veya icma ile bilinmekte olduğundan onu istinbata ihtiyaç yoktur. Ancak bunun kesin olarak bilinmesi mümkün olmadığından zannî emarelerle kendisine delil getirilmektedir.

b) Tenkîkü'l-menât:

Şâri' hükmü bir sebebe izafe eder ve ona dayandırır. Buna, hükmün izafe edilmesinde etkisi bulunmayan bazı vasıflar bitişir. Bu durumda hükmün genişlemesi için, dikkate alınmayan bu vasıfların ayıklanması gerekli olmaktadır.

Bu, hükmün dayanağı (illeti) istinbatla değil nas ile bilindikten sonra olur. Bu sebeple kıyası inkar edenlerin çoğunluğu bu ictihadı kabul etmiştir. Hatta Ebû Hanife "kefaretlerde kıyas yoktur" dediği halde bu tür tasarrufu kabul etmiş ve buna "istidlal" adını vermiştir.

c) Tahricü'l-menât:

Bunun örneği şudur: Bir nesnenin haram olduğuna hükmedilir. Hüküm ve nesne dışında bir şey zikredilmez. Hükmün dayanağı ve illetine temas edilmez. Bu durumda hükmün dayanağını rey ve nazar (araştırma) ile elde ederiz.

Bu, görüş ayrılıklarının çokça söz konusu olduğu kıyasî ictihattır. Zahirîler, Bağdad mutezile'sinden bir grup ve Şîan'ın tümü bunu inkâr etmiştir.³³

[9] – İslam hukukunda fer'in asla kıyas edilebilmesi için asılla fer' arasında hükme tesir eden ortak nokta yani illet bakımından birliklik şarttır; illette birlik sağlandıktan sonra, asıl ve fer'in başka hususlar bakımından birbirinden farklı olmasının olumsuz bir etkisinden söz edilemez.

³³ Gazalî, *age*, II, 237-241 (Bazı tasarruflarla özetlenmiştir).

Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/183), kıyasa itiraz edenlerin temel gerekçelerinden birinin “asıl ile fer’ arasında mutlaka farklılıklar bulunacağı” gerekçesini şu şekilde aktarır:

Kıyasa itiraz edenler şöyle demektedirler:

Kıyas size göre "bir tür benzerlik sebebiyle fer’ asla hamletmek"ten ibarettir. Bir açıdan birbirine benzeyen iki şey, mutlaka bunun dışındaki konularda farklı olmaktadır. Aralarındaki benzerlik sebebiyle bunları birbirine ilhak etmek gerekiyorsa o zaman aralarındaki farklılık sebebiyle de birbirinden tefrik etmek gerekir. Bunların biri diğerinden daha öncelikli olmadığına göre kıyastan geri durmak gerekir.

Şîrâzî buna şu şekilde cevap vermektedir:

Biz, fer’ ile asıl hükmün illetinde ittifak ettiğinde fer’ asla ilhak ediyoruz. İllette ittifak gerçekleştiğinde, illetin dışındaki konuda farklı olmalarının bir zararı yoktur.³⁴

B. Yorum – Kıyas İlişkisi

[10] – İslam hukukunda kıyas – yorum ilişkisi konusunda da farklı görüşler söz konusudur.

Burada söz konusu tartışmaları iki ana gruba ayırabiliriz:

[a] – *Kıyasın kendisinin bir yorum yöntemi olup olmadığı tartışmaları*

Bu konudaki tartışmalar bir makalenin sınırlarını aşacak boyutta olduğundan biz yalnızca temas etmekle yetineceğiz.

İslam hukukçularının büyük bir bölümü kıyası, lafzî istidlâlin dışında ve lafzî yorum bittikten sonra uygulanacak bir yöntem olarak görmeye birlikte, gerek delillerin tasnifinde gerekse uygulanışında kıyası da sonuç itibarıyla yorumun bir türü olarak görenlerin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Gazzâlî *el-Mustasfâ*’da edilleyi taksim ederken delilleri kitap, sünnet ve icmâ olarak belirttikten sonra kıyası “hüküm çıkarma yöntemleri [turuku’l-istismâr]” arasında “lafzın ma’kûlü bakı-

³⁴ Eş-Şîrâzî, Ebû İshak, *et-Tabsıra fî usûli’l-fıkıh*, Dımaşk (Dârü’l-fikr), 1983, s. 432-433.

mından hükme delâleti [delâle min haysü ma'kûlü'l-lafz] olarak görür.³⁵ İbn Rüşd (595/1198) de usulcülerin kıyas adını verdikleri pekçok işlemin kıyas olmadığını, lafzî yorum kapsamında yer aldığını belirtir.³⁶ Şâtıbî ((790/1388) de *el-Muvâfakat* adlı eserinde kıyasın "hususî lafza sahip olan bir hükmü mana bakımından umumî lafız gibi kabul etmek"ten başka bir şey olmadığını söyler.³⁷

[b] - Bazı ictehad yöntemlerinin kıyas kapsamında mı yoksa lafzî istidlâl kapsamında mı değerlendirilmesi gerektiği yönündeki tartışmalar:

İslam hukukçuları arasında şu tür uygulamalara kıyas adının verilip verilemeyeceği farklı değerlendirmelere sebep olmuştur:

- İletin nass tarafından belirtilmesinin umum ifade gibi kabul edilip edilmeyeceği,
- Nassın delaletinin kıyas diye isimlendirilip isimlendirilmeyeceği,
- Nassta yer alan bir kaydın ihtirazî olarak görülmemesi halinde kaydın olmadığı durum için hükmün uygulanmasının kıyas olarak görülüp görülemeyeceği,
- Tenkîhu'l-menât işlemine kıyas adının verilip verilemeyeceği,
- Bir nesneye konan ismin, ortak bir özellik sebebiyle başka bir nesneye verilip verilemeyeceği ve bu isimlendirmenin kıyas olarak görülüp görülemeyeceği.³⁸

[11] – Modern hukukta kıyas – yorum farkı bağlamında ilk bölümde zikredilen ayrımlara İslam hukuku açısından bakacak olursak şunları söylemek mümkündür:

³⁵ Gazzâlî, *age*, II, 40-41.

³⁶ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. İbn Rüşd, *ed-Darûrî fî usûli'l-fıkh*, Beyrut, (Dâru'l-garbi'l-İslâmî), 1994, s. 134-132.

³⁷ Ebû İshak eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakat fî usûli's-şerîa*, Dâru ibn Affân, 1997, III, 242.

³⁸ Bu konudaki görüşler ve bunların değerlendirmeleri için bkz. Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, İstanbul (İSAM Yayınları), 2009, s. 177-185.

- İslam hukukunda kıyastan söz ederken “kanun koyucunun öngörmediği” bir kuraldan ve bu kuralın “îcat edilmesinden” bahsedilemez. Zira İslam hukuku açısından kıyas, nassın hükmünün genişletilmesinden ibarettir ve kıyas yoluyla yeni bir hüküm konulmaz, yalnızca var olan hüküm bir başka mahalde ortaya konmuş olur.
- İslam hukukçularının çoğunluğuna göre kıyas işleminin sağlıklı olabilmesi için “saiklerdeki benzerlik” yani kanun koyucuyu hükmü koymaya sevk eden özellik olarak hikmet değil illet esas alınır. Hükmün konulmasına sevk eden gerekçe bir başka meselede de söz konusu oluyorsa hüküm oraya da taşınır.³⁹
- İslam hukukçularına göre kıyasın temelini teşkil eden ta’lîl işleminin fonksiyonu ile kıyas işleminin fonksiyonu arasında bir farkın bulunup bulunmadığı konusu tartışmalıdır. Hanefîlere göre ta’lîl fonksiyonu kıyastan ibarettir, kıyas için yapılmayan ta’lîl geçersizdir.⁴⁰ Buna karşılık başta İmam Şâfiî olmak üzere Şâfiîlere göre ta’lîl kıyastan daha genel anlam ifade eder. Kıyas hükmü genişletmek için yapılmakla birlikte ta’lîl işlemi kıyasa yol açabileceği gibi nassın anlaşılmasına da yardımcı olabilir.⁴¹
- İslam hukukunda müctehidler açısından hukuk-kanun ayrımı yapmak uygun düşmemektedir; zira her ikisini de nassların temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan modern hukukta kimi hukukçuların kıyas hakkında ileri sürdüğü “hukuk ile kanun arasındaki boşluğu doldur-

³⁹ Şâban, *age*, s. 149.

⁴⁰ Kâsır illetle ta’lîl konusundaki tartışmalarda Hanefîlerin görüşleri için bkz. Cessâs, *age*, IV, 139 vd; ed-Debbûsî, Ebû Zeyd, **Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkıh**, Beyrut (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), 2001, s. 280; Serahsî, *age*, II, 155 vd.

⁴¹ Kâsır illetle ta’lîl konusundaki tartışmalarda Şâfiîlerin görüşleri için bkz. Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik İbn Abdullah İbn Yûsuf, **el-Burhân fi usûli'l-fıkıh**, (tah.: Abdülazim Mahmûd ed-Dîb), 3. Basım, el-Mansûra, Dâru'l-vefâ, 1999, II, 699; Gazzâlî, *age*, II, 368-369.

mak” fonksiyonunun en azından müctehidler için geçerli olmadığını kabul etmek gerekir. Bununla birlikte “tahrîc ehli” denilen ve bağlı buldukları müctehidin usul yöntemini kullanarak onun görüş belirtmediği konularda görüş belirtme ehliyetine sahip fukaha açısından nassları hukuk, mezhep imamının görüşlerini kanun gibi düşünecek olursak, tahrîc işleminin ve dolayısıyla bu işlemin en önemli enstrümanı olan kıyasın hukuk ile kanun arasındaki boşluğu doldurma fonksiyonunu icrâ ettiğini söyleyebiliriz.

[12] – İslam hukukunda genişletici yorum – kıyas ilişkisi klasik usul eserlerinin farklı bölümlerinde tartışılan meseleler bağlamında ele alınmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla- müstakil herhangi bir çalışmaya konu olabilmüş değildir.

- İslam hukukunda kıyas “bir hukuk yaratma” eylemi değil, mevcut hükmü genişletme eylemidir. Usulcülerin “kıyas delil-i müsbet değil, delil-i muzhirdir” ifadeleri de bunu göstermektedir.
- İslam hukuku açısından da hangi tür ictihadın lafzî [yorumla ilgili] hangi ictihadın kıyasî olduğunu belirlemek son derece önemlidir. Zira Hanefiler ceza hukukuna ilişkin; hadler, keffaretler gibi hükümlerde kıyası geçerli kabul etmediklerinden, kıyas olarak gördükleri bir ictihad faaliyetinin bu alanlarda uygulanmasına karşı çıkmaktadırlar.⁴² Şâfiîler ise ceza hukukuna ilişkin konularda kıyas uygulanabileceğini kabul etmekte⁴³, dahası Hanefilerin de kimi durumlarda bunu yaparak çelişkiye düştüklerini iddia etmektedirler.

⁴² Cessâs, *age*, IV, 105.

⁴³ Cüveynî, *age* II, 584; Şîrâzî, Ebû İshak, *el-Lümâ’ fî usûli’l-fıkıh*, Beyrut (Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye), 1985. s. 54; Şîrâzî, *Tabsıra*, 440; İsnvî, Cemâleddin Abdürrahîm İbnü’l-Hasan, *Nihâyetü’s-sûl fî şerhi Minhâci’l-vusûl ilâ ilmi’l-usûl*, Beyrut (Dâru İbn Hazm), 1999, II, 825-826.

Sonuç

Gerek modern hukukta gerekse İslam hukukunda hukuka konu olan olayların çözüme bağlanması “hukukî metinlerin yorumlanması” sorununu gündeme getirir. Metnin yorumlanması sonucunda hükmün anlamı ve sınırları ortaya çıkar. Somut bir duruma hükmün uygulanıp uygulanmayacağı ise, basit anlamda yorum faaliyetinin ötesinde bir zihinsel işlemi de gerektirir ki “kıyas” bu görevi icrâ eden en esaslı prensip olarak karşımıza çıkar.

Modern hukukta da İslam hukukunda da “yorum” ile “kıyas” arasındaki ilişkiyi belirlemek son derece önemlidir. Bu açıdan bakıldığında her iki hukuk sisteminde de kıyası bir yorum türü olarak kabul edenler bulunmakla birlikte ağırlıklı eğilim kıyasın yorumdan farklı olduğu yönündedir.

Genel bir ifade ile söylemek gerekirse her iki hukuk sistemi açısından da “kıyas, yorumun bittiği yerde başlar.”

Modern hukuk yazarları, “kanunkoyucu”nun öngörmediği, hesaba katmadığı, hüküm verirken dikkate almadığı bazı yan meselelerin kıyas yoluyla kanunun uygulayıcısı konumunda bulunan hâkim tarafından dikkate alınacağını savunmaktadırlar. Buna karşılık İslam hukuku açısından -Şâri sözcüğünün Allah için kullanılması halinde- Şâriin öngörmediği, hesaba katmadığı bir durumun olabileceği düşünülemez. Şu halde kıyas aslında yeni bir hüküm konması, “hukuk yaratılması” değil, mevcut hükmün illet bağı aracılığıyla genişletilmesinden ibarettir.

Her iki hukuk sisteminde de ceza hukukunda kıyasın geçerli olup olmadığı meselesi tartışılmış, buna bağlı olarak da somut bir durumda cezaî bir hüküm getiren kanun maddesinin / nassın diğer durumlara taşınmasının “genişletici yorum” ile mi yoksa “kıyas ile mi” yapıldığı her zaman tartışma konusu olmuştur.

Her iki hukuk sisteminde de kıyas yapılan kanun maddesi ile hükmün taşınmak istendiği olay arasında “esaslı benzerlik” bulunması gerektiği belirtilmekle birlikte modern hukukta bu benzerliğin hangi yön-

temlerle tespit edileceği net bir şekilde ortaya konmadığı halde İslam hukukçuları illet konusunu usul ilminin en önemli konuları arasında addederek, yazdıkları eserlerin en geniş ve tartışmalı bölümlerini illet ile ilgili konulara ayırmışlardır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse İslam hukuk alimlerinin gerek kıyas, gerekse illet nazariyesi konusunda ortaya koymuş olduğu görüşler “yorum”, “kıyas” ilişkisinin sınırlarını belirlemede önemli birer malzeme temin etmekte ve günümüz hukukçuları açısından da dikkate değer açıklamalar sunmaktadır.